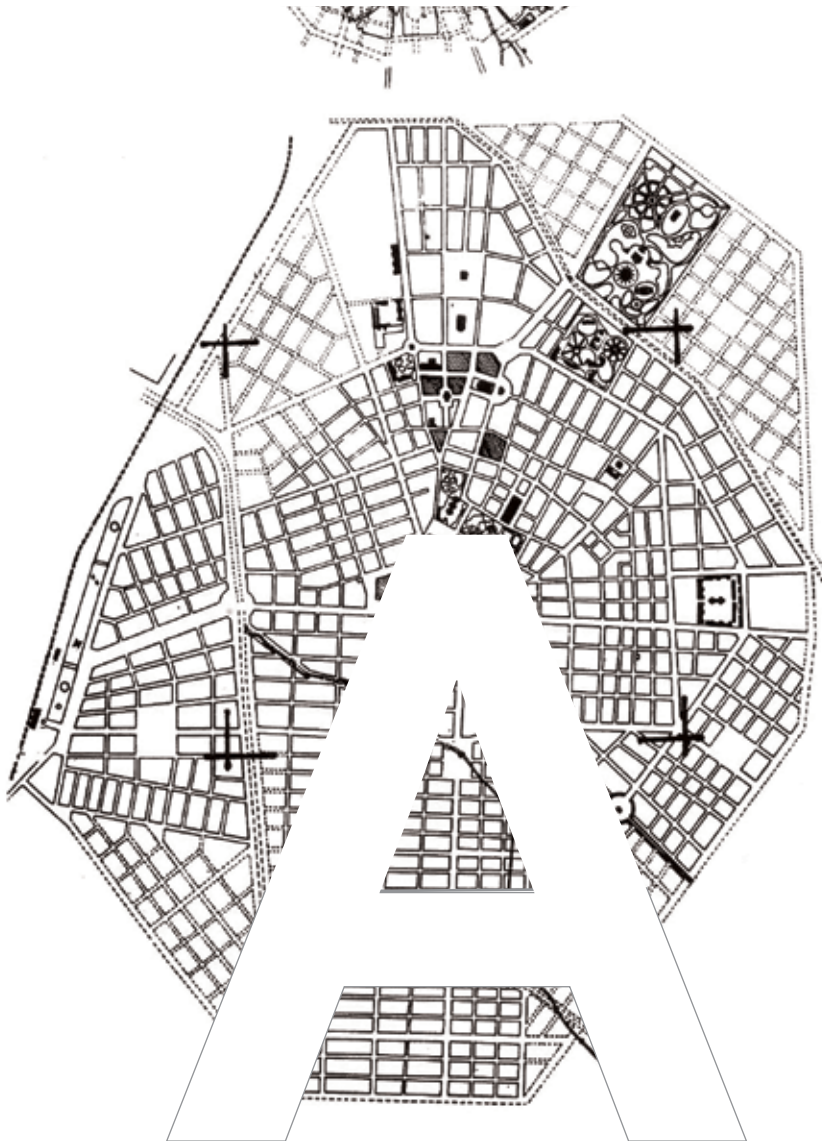

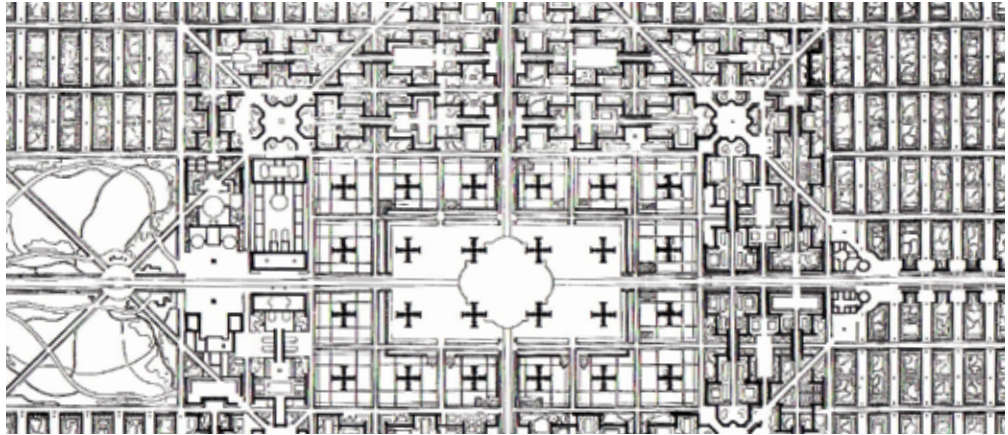
ΜΕΡΟΣ Α ΑΣΤΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

A1 | Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

A.1.1. Έννοιες και Ορισμοί	4
A.1.2. Πόλη και αστική μορφολογία	5
A.1.3. Οργανικοί Ιστοί	6
A.1.4. Γεωμετρικοί Ιστοί	13
A.1.5. Δρόμος ή οικοδομικό τετράγωνο;	32
A.1.6. Πολεοδομικά μοντέλα του 20ού αιώνα: ο αιώνας του αυτοκινήτου	34
A.1.7. Η προπολεμική ανάπτυξη της «οικιστικής ενότητας»	40
A.1.8. Οι μεταπολεμικές οικιστικές ενότητες	43
A.1.9. Διαφοροποιημένες και εξελιγμένες ιδέες	46
A.1.10. Η εγκατάλειψη των καθολικών οραμάτων	53
A.1.11. Μεταμοντέρνα πολεοδομία.....	58
A.1.12. Οι πόλεις του μέλλοντος: δημιουργικές, ευφυείς ή ανοικτές πόλεις;.....	66

A.1.1. Έννοιες και Ορισμοί

Οικισμός ονομάζεται μια μόνιμη χωρική συγκέντρωση κατοικιών από μία τουλάχιστον κοινωνική ομάδα, με σχετική αυτοδυναμία λειτουργίας και σχετική γεωγραφική ανεξαρτησία. Το φάσμα των οικισμών είναι ευρύτατο. Στη βάση του υπάρχει μια στοιχειώδης μορφή, ακολουθεί το χωριό και σε κάποια επόμενη βαθμίδα εμφανίζεται η πόλη. Η ειδοποιός διαφορά της «πόλης» από τις προηγούμενες βαθμίδες είναι συνήθως το πληθυσμιακό μέγεθος. Δεν αρκεί, όμως, μόνο το μέγεθος. Κατά τις θεωρίες της Σχολής του Σικάγου ως πόλη θεωρείται ένας μόνιμος οικισμός με ικανό πληθυσμιακό μέγεθος, υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα και κοινωνική ετερογένεια. Επομένως η πληθυσμιακή πυκνότητα (που με τη σειρά της επιτείνει την ετερογένεια) και η ετερογένεια (που εξαρτάται από το πληθυσμιακό μέγεθος και την πυκνότητα) προσδιορίζουν έναν οικισμό ως «πόλη».

Ένας άλλος τρόπος για να προσδιοριστεί το φαινόμενο «πόλη» είναι να συγκριθεί με τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο, χάρη στον οποίο επιβιώνει. Η θεωρία των κεντρικών τόπων του W. Christaller θεωρεί την «πόλη» ως στρατηγικό κόμβο ενός δικτύου οικισμών. Το μοντέλο του Christaller βασίζεται στην ικανότητα των οικισμών ανώτερης βαθμίδας να προμηθεύουν ότι και οι οικισμοί της κατώτερης βαθμίδας συν ένα επιπλέον αριθμό αγαθών και υπηρεσιών. Δημιουργείται έτσι ένα δίκτυο οικισμών έχοντας ως κεντρικό τόπο μια «πόλη» (Λαγόπουλος κ.ά, 2004: 20-28).

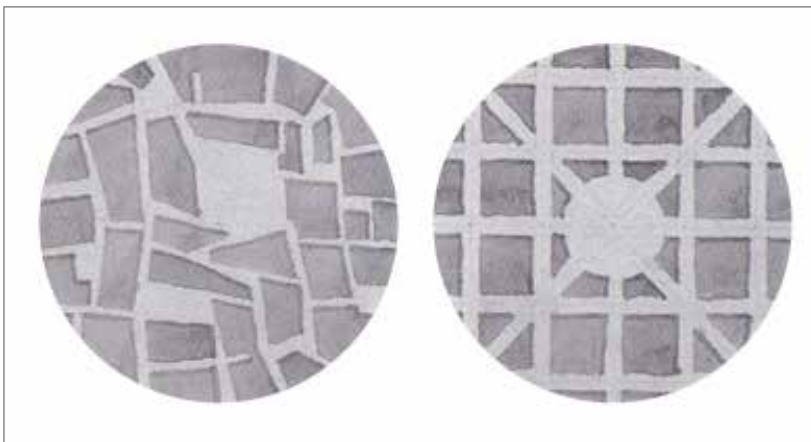
Έχοντας επομένως προσδιορίσει τις πόλεις ως ξεχωριστές οντότητες από την ύπαιθρο, οι επιστήμονες τις μελέτησαν στη συνέχεια με τρεις διαφορετικούς τρόπους. Μια πρώτη (εσωτερική προσέγγιση) δίνει έμφαση στην ανάλυση των γεωμετρικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών τους. Μια δεύτερη (εξωτερική προσέγγιση) αντιμετωπίζει τις πόλεις ως σημεία ενός συνολικού δικτύου ροών και μια τρίτη προσέγγιση προσπαθεί να συνθέσει τις δύο προηγούμενες, εξετάζοντας πώς οι χωρο-χρονικές και κοινωνικές συνθήκες διαμορφώνουν την πόλη και τανάπαλιν.

Πάντως, στο κεντρικό ερώτημα τι είναι η πόλη: ένα οικονομικό φαινόμενο (μια μέθοδος συσσώρευσης πλεονάσματος και κατανάλωσης), ένα πολιτικό φαινόμενο (ένα εργαλείο εδαφικού ελέγχου), ένα κοινωνικό φαινόμενο (ένα μέσο συνένωσης του πληθυσμού και μια μέθοδος οργάνωσης μιας κοινωνίας), ή ένα πολιτισμικό φαινόμενο (η ύψιστη μορφολογική και αρχιτεκτονική έκφραση μιας πολιτισμένης κοινωνίας) η απάντηση δεν είναι απλή.

Πόλη, αστικοποίηση και αστικό επίτευγμα συμπλέκονται με κοινωνικές και πολεοδομικές θεωρίες και μεταλλαγές. Για τις ανάγκες αυτού του διδακτικού εγχειριδίου οριοθετήσαμε την προσέγγιση του αστικού φαινομένου στο φυσικό σχεδιασμό της πόλης και τις μεταβολές που επήλθαν στο χρόνο. Προφανώς υπάρχουν απλουστεύσεις και σχηματοποιήσεις γιατί ενδιαφέρει περισσότερο μια περιεκτική και σύντομη επισκόπηση του φαινομένου. Τα παραδείγματα που επιλέχθηκαν να παρουσιαστούν εξυπηρετούν αυτήν ακριβώς τη λογική.

A.1.2. Πόλη και αστική μορφολογία

Η παραγωγή και εξέλιξη των αστικών σχηματισμών έγινε με δύο βασικούς τρόπους. Πρώτον με την οργανική ανάπτυξη των οικισμών και το σταδιακό, χωρίς προκαθορισμένους κανόνες και χωρικό σχεδιασμό μετασχηματισμό τους σε πόλεις και δεύτερον με τις σχεδιασμένες νέες πόλεις, που εξαρχής αναπτύσσονται και κατασκευάζονται βάσει σχεδίου σε τόπο όπου συνήθως δεν προϋπάρχει οικισμός. Όσον αφορά τη μορφολογία του αστικού χώρου στον μεν πρώτο τρόπο συναντάται πάντα αστικός ιστός χωρίς γεωμετρικότητα (οργανικοί ιστοί), στο δε δεύτερο συνήθως με γεωμετρικότητα (γραμμικοί ιστοί), αλλά και χωρίς γεωμετρικότητα.

ΕΙΚ. 1.1 | *Οργανικοί και Γραμμικοί ιστοί*

A.1.3. Οργανικοί Ιστοί

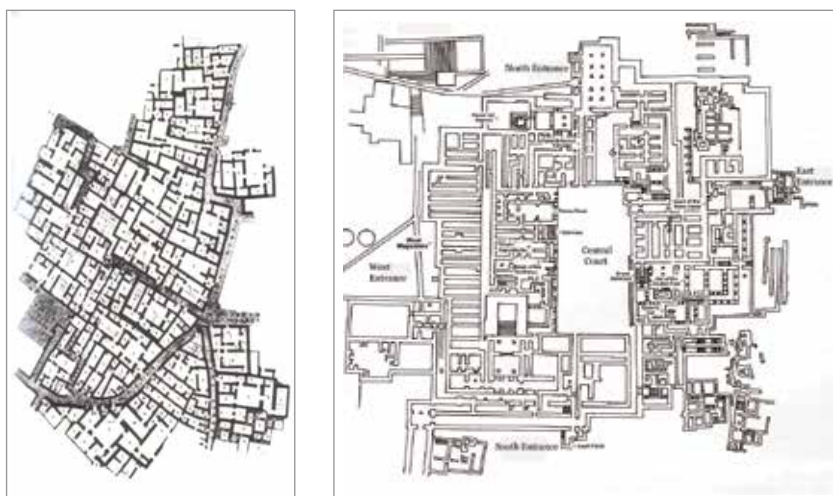
Ο όρος «οργανικός» αστικός ιστός υπονοεί, πέρα από τη σταδιακή ανάπτυξη του οικισμού σε βάθος χρόνου και μια προσαρμογή του ιστού στο τοπογραφικό ανάγλυφο, ανάπτυξη σε περιορισμένη συνήθως επιφάνεια περιβαλλόμενη από φυσικά ή και τεχνητά εμπόδια (βουνά, ποτάμια, τείχη). Τα κύρια χαρακτηριστικά του οργανικού ιστού είναι στενοί οφιοειδείς δρόμοι με κυμαινόμενο πλάτος, πλατώματα τυχαίας μορφολογίας, ακανόνιστες οικοδομικές νησίδες με μικρούς αδιέξοδους βοηθητικούς δρόμους, εσωστρεφής δόμηση. Αν και στη βιβλιογραφία συναντάμε και τον όρο «παραδοσιακός» ιστός (traditional grid) θα χρησιμοποιήσουμε στο παρόν σύγγραμμα τον πρώτο όρο θεωρώντας ότι είναι ευρύτερος.

Οι οργανικοί αστικοί ιστοί συναντώνται σε διάφορες ιστορικές περιόδους: στους προϊστορικούς χρόνους (Μεσοποταμία, Ελλάδα), στην αρχαϊκή περίοδο (Ελλάδα), στον μεσαίωνα (Ευρώπη), στους Οθωμανικούς χρόνους (Βαλκάνια, Ελλάδα), στην αραβική περίοδο (Νοτιοδυτική Ευρώπη, Ισπανία), στις σύγχρονες αραβικές πόλεις, στους μη σχεδιασμένους αυτογενείς οικισμούς (αυτοστέγαση, αυθαίρετα). Οι οργανικοί αστικοί ιστοί συναντώνται επίσης: στις αρχές του 20ού αιώνα (προαστιακές κηπουπόλεις) και κατά τις δεκαετίες '60 και '70 (νέες πόλεις, νέες περιοχές επέκτασης). Παρά τις μορφολογικές ομοιότητες μεταξύ τους, οι διαφορετικές ομάδες οργανικών ιστών εμφανίζονται να πραγματώνουν διαφορετικές χωρικές δομές. Αν και πολύπλοκοι οι οργανικοί ιστοί εμφανίζουν σταθερούς πυρήνες, π.χ. την πλατεία του παζαριού στις πόλεις της Μεσοποταμίας, τα ανάκτορα και την πλατεία των ανακτόρων στις μινωικές πόλεις.

ΕΙΚ. 1.2 | Οργανικός ιστός σε πόλη της Τυνησίας

Θα σταθούμε περισσότερο στη μινωική Κνωσό, όπου ο Arthur Evans ανάσκαψε ένα συγκρότημα κατοικιών της ύστερης νεολιθικής εποχής (4η χιλιετία π.Χ.) θαμμένο κάτω από επιχώσεις που έφταναν τα 7μ. πάχος. Αποτελούνταν από δωμάτια ορθογωνικού σχήματος διατεταγμένα γύρω από εσωτερικές αυλές. Τρία τουλάχιστον κτίρια τέτοιου είδους εφάπτονται μεταξύ τους με διπλούς τοίχους και σχηματίζουν το αρχαιότερο ίσως «οικοδομικό τετράγωνο» του νοτίου Αιγαίου. Τα ευρήματα αυτά είναι εξαιρετικά σημαντικά γιατί δείχνουν ότι οι βασικές επιλογές στον τομέα της αρχιτεκτονικής έγιναν πολύ νωρίς και διατηρήθηκαν ως το τέλος: το ορθογώνιο σχέδιο, σχεδόν τετράγωνο σχήμα του δωματίου, το οποίο μεταφέρεται και στο σχήμα του ίδιου του κτιρίου και η πυκνή παραθετική δόμηση, είναι θεμελιακές αρχές της μινωικής αρχιτεκτονικής. Η πρώτη απέβη καθοριστική για το ιδιότυπο είδος της κυκλοτερούς κυκλοφορίας γύρω από έναν κεντρικό χώρο, που χαρακτηρίζει τη μινωική αρχιτεκτονική, ενώ η δεύτερη αποτελεί τον βασικό κánaβο σύνθεσης των οικισμών σ' όλη την εποχή του Χαλκού (2600 π.Χ.-1100 π.Χ.). Η χρυσή εποχή της μινωικής Κρήτης είναι η νεοανακτορική περίοδος μετά το 1700 π.Χ. Για τις νεοανακτορικές πόλεις έχουμε πολλές πληροφορίες κυρίως από την κεντρική και ανατολική Κρήτη. Οι πόλεις της εποχής αυτής είναι μεγάλες και πυκνοκατοικημένες.

εικ. 1.3 | Οργανικός ιστός της *Ur* στη Μεσοποταμία (σημερινό Ιράκ)
2η χιλιετία π.Χ., Κνωσός: οργανικός ιστός (δεξιά)

Τα κτίρια σχημάτιζαν οικοδομικά τετράγωνα, μερικές φορές αρκετά εκτεταμένα και από άποψη έκτασης κατατάσσονταν σε δύο κατηγορίες: τα μεγάλα με επιφάνεια 210-220 τ.μ. και τα μικρά με επιφάνεια 80 τ.μ. Πολλά έχουν γραφεί για την «οδόντωση» των εξωτερικών τοίχων, τις μικρές δηλαδή προεξοχές πλάτους περίπου 50 περίπου εκατοστών που χαρακτηρίζουν τα μινωικά σπίτια και συναντώνται όχι μόνο στο προϊστορικό Αιγαίο αλλά και σε πολλές περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου. Και επειδή τα σπίτια δεν είχαν προαύλιο, η οδόντωση των εξωτερικών τοίχων σχημάτιζε και την «ρυμοτομική» γραμμή. Ένα ιδιαίτερο στοιχείο των μινωικών αστικών δρόμων είναι επίσης ο ελαφρά υπερυψωμένος διάδρομος κυκλοφορίας (σταθερού πλάτους περίπου ενός μέτρου από λαξευμένες ορθογωνικές πλάκες) ο οποίος ακολουθεί ευθύγραμμη ή τεθλασμένη διαδρομή στον άξονα ή συνηθέστερα στην μια πλευρά του δρόμου. Από αυτόν διακλαδίζονταν μικρότερα τμήματα που οδηγούν στις εισόδους των κατοικιών. Όπως η οδόντωση των κτιρίων, έτσι και οι διάδρομοι χαρακτηρίζουν κυρίως τους πρωτεύοντες δρόμους (Παλυβού, 2004: 115).

ΕΙΚ. 1.4 | Κνωσός (Παλυβού, 2004:107)

εικ. 1.5 | Μάλια (Παλυβού, 2004: 113)

Ο πυρήνας οργάνωσης των αστικών σχηματισμών κατά την μυκηναϊκή περίοδο ήταν η ακρόπολη, δηλαδή το τειχισμένο ανάκτορο σε ένα φυσικό οχυρό, που δέσποζε σε μια περιοχή. Τα γεωμετρικά, αρχαϊκά τείχη των ακροπόλεων συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον ως ένδειξη πολεοδόμησης. Άλλες ενδείξεις αποτελούν οι πολεοδομικοί πυρήνες που διασώθηκαν, δηλαδή συστάδες κατοικιών με καμπυλόσχημους τοίχους πανταχόθεν ελεύθερες, συστοιχίες κατοικιών ορθογωνικής κάτοψης σε σειρά ή σε παράθεση, η συστοιχίες από μικτές μορφές κατόψεων εντός των τειχών (intra muros) ή εκτός (extra muros). Η φανταστική αναπαράσταση της αρχαίας Σμύρνης (στα τέλη του 7ου π.Χ. αι.), αν και κατέχει μόνιμη θέση στα σχετικά δημοσιεύματα, απέχει από το να χαρακτηριστεί τυπικό παράδειγμα της εποχής.

εικ. 1.6 | Φανταστική απεικόνιση της Σμύρνης στα τέλη του 7ου π.Χ. αι. (Λαγόπουλος κ.ά., 2004: 145)

ΕΙΚ. 1.7 | Ακρόπολη των Αθηνών (μακέτα Ι. Τραυλού, Μουσείο Πόλης Αθηνών)

Η ερήμωση των περισσότερων μυκηναϊκών ανακτορικών θέσεων είχε ολοκληρωθεί τον 11ο αι. π.Χ. και ακολουθεί η περίοδος των λεγόμενων «σκοτεινών χρόνων», μέχρι δηλαδή περίπου τον 8ο π.Χ. αι. που δημιουργούνται οι πόλεις-κράτη. Την περίοδο αυτή έχουμε, κατά τη ρήση του Αριστοτέλη, την «κατά κώμας οίκησιν», δηλαδή πολλούς μικρούς, ανοχύρωτους συνήθως οικισμούς, που δεν απέχουν πολύ μεταξύ τους ή μεμονωμένες αγροικίες. Η πολιτική συνένωση αυτών των μικρών οικισμών αποτέλεσε ένα από τα συστατικά στοιχεία της πόλης-κράτους των κλασικών χρόνων. Η διαδικασία αστικοποίησης ήταν επομένως αργή και περιορισμένη στην αρχαϊκή Ελλάδα και εάν θέλουμε να διαχωρίσουμε το στάδιο δημιουργίας της πόλης από αυτό της μη-πόλης, η διαχωριστική γραμμή θα βρισκόταν πιθανόν στα τέλη του 6ου π.Χ. αι.

Στις Ελληνικές πόλεις της κλασικής περιόδου: ο ιστός αναπτύσσεται οργανικά γύρω από δύο πυρήνες —την αγορά και την Ακρόπολη— όπου συγκλίνουν οι βασικοί δρόμοι, ενώ στις Ρωμαϊκές πόλεις από το forum, χώρο ανάλογο προς την Αγορά των ελληνικών πόλεων, όμως με περισσότερες εμπορικές λειτουργίες, όπως θα δούμε στη συνέχεια.